UDK 81'373.2

***Erkinova Nigora Esanovna,***
***filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),***
***Tillar kafedrasi dotsenti v.b.,***
***Fan va texnologiyalar universiteti,***
***O‘zbekiston, Toshkent***

# SKRIPTONIM VA UNGA YAQIN ONOMASTIK BIRLIKLAR: KRIPTONIM, PSEVDONIM, PERIFRAZ, EVFEMIZM

***Annotatsiya:*** *Maqolada onomastikaning yangi tushunchasi – skriptonim unga yaqin nominativ birliklar – kriptonim, psevdonim, perifraz va evfemizm bilan qiyosiy aspektda tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi ushbu birliklarning funksional-pragmatik chegaralari hanuzgacha aniq belgilanmaganligi bilan izohlanadi. Tahlil onomasiologik yondashuv (E.Benvenist, N.D.Arutyunova), F.Jacquessonning psevdepigrafiya konsepsiyasi hamda X.Uriya Varelaning ism tabusi haqidagi qarashlariga tayanadi. Har bir birlik nominatsiya sababi, muallif-subyekt munosabati, pragmatik vazifasi va adresatda uyg‘otadigan effekti mezonlari asosida farqlanadi. Natijada skriptonim shaxsni yashirish vositasi emas, balki matnga nufuzli ramziy ism orqali diskursiv legitimlik berish vositasi ekanligi asoslanadi.*

***Kalit so‘zlar:*** *skriptonim, kriptonim, psevdonim, psevdepigraf, perifraz, evfemizm, onomastik tabu.*

***Erkinova Nigora Esanovna, PhD in Philology,***
***Acting Associate Professor, Department of Languages,***
***University of Science and Technologies,***
***Uzbekistan, Tashkent***

# SCRIPTONYM AND RELATED ONOMASTIC UNITS: CRYPTONYM, PSEUDONYM, PERIPHRASIS, EUPHEMISM

***Abstract:*** *The article examines the new onomastic notion of the scriptonym in comparison with related nominative units – the cryptonym, pseudonym, periphrasis and euphemism. The relevance of the study lies in the fact that the functional and pragmatic boundaries between these units have not yet been clearly defined. The analysis draws on the onomasiological approach (É.Benveniste, N.D.Arutyunova), F.Jacquesson's conception of pseudepigraphy and J.Uría Varela's views on name taboo. Each unit is distinguished by four criteria: the reason for naming, the author–subject relationship, the pragmatic function and the effect produced on the addressee. The study shows that the scriptonym is not a means of concealing identity but a means of granting a text discursive legitimacy through an authoritative symbolic name.*

***Keywords:*** *scriptonym, cryptonym, pseudonym, pseudepigraph, periphrasis, euphemism, onomastic taboo.*

## Kirish

Zamonaviy onomastika va matn lingvistikasida nominatsiya hodisasi murakkab, ko‘p qatlamli jarayon sifatida talqin etiladi. Bunda subyekt o‘zining haqiqiy ismini turli sabablarga ko‘ra o‘zgartirishi, yashirishi yoki uning o‘rniga boshqa nominal birlikni qo‘llashi mumkin. Bu kabi hodisalar tilshunoslikda an’anaviy ravishda psevdonim, kriptonim, perifraz va evfemizm kabi atamalar orqali tavsiflab kelinadi [4]. Biroq ushbu birliklarning har biri o‘ziga xos funksional-pragmatik yuklamaga, nominatsiya maqsadiga va diskursiv vazifaga ega bo‘lib, ularni bir-biridan farqlamasdan turib, skriptonim tushunchasining mustaqil onomastik birlik sifatidagi maqomini asoslab bo‘lmaydi.

Maqolaning maqsadi – skriptonimni qardosh nominativ birliklar bilan qiyoslab, uning farqlovchi belgilarini aniqlash va skriptonimning onomastik birliklar tizimidagi o‘rnini belgilash.

## Metodlar va tadqiqot usullari

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, onomasiologik va pragmatik tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlil materiali sifatida antik va o‘rta asrlarga oid

psevdepigraf matnlar (“Pyotr Injili”, Psevdo-Dionisiy asarlari), qadimgi Rimdagi ism tabusiga oid manbalar hamda o‘zbek tilidagi psevdonim, perifraz va evfemizm namunalari olindi. Har bir nominativ birlik to‘rt mezon asosida tavsiflandi: 1) nominatsiya sababi; 2) muallif-subyekt munosabati; 3) matndagi pragmatik vazifasi; 4) qabul qiluvchi ongida uyg‘otadigan effekti. Nazariy asos sifatida E.Benvenist va N.D.Arutyunovaning nominatsiya haqidagi qarashlari, F.Jacquessonning psevdepigrafiya konsepsiyasi va X.Uriya Varelaning ism tabusi bo‘yicha tadqiqoti xizmat qildi.

## Natijalar

### *Skriptonimning onomasiologik asoslari*

Onomasiologik yondashuv nuqtayi nazaridan qaraganda, har qanday murakkab nom ortida ma’lum bir sintaktik qurilma yoxud yaxlit bir mulohazaning “ixchamlashuvi” (kondensatsiyasi) yotadi. E.Benvenist ta’kidlaganidek, subyekt va obyekt o‘rtasidagi munosabatni ifodalovchi butun bir gap yoki fikr chuqur sintaktik-semantik transformatsiya natijasida ixcham nominal belgiga aylanish xususiyatiga ega [1]. N.D.Arutyunova qarashlarida ham nominativ aspekt gapning va uning turli ko‘rinishdagi transformlarining fundamental mazmuniy asosi sifatida baholanadi [2]. Ushbu nazariy qoida skriptonim tabiatini ochishda muhim metodologik zamin bo‘ladi: skriptonim muallif va matn haqidagi ijtimoiy-madaniy, konseptual va ma’naviy ma’lumotlarni o‘zida jamlagan ixcham belgi vazifasini bajaradi. Masalan, matn boshida qo‘yilgan nufuzli ism “bu matnni obro‘li, ishonchli, muqaddas maqomga ega shaxs yozgan, demak, uning mazmuni shubhasiz haqiqatdir” degan butun bir propozitsiyani siqiq holda mujassam etadi.

### *Psevdepigraf skriptonimning tarixiy ko‘rinishi sifatida*

G‘arb tilshunosligi va manbashunosligida uzoq vaqtdan beri o‘rganilib kelayotgan “psevdepigraf” (birovning nufuzli nomi ostida yozilgan matn) hodisasi o‘zining funksional-pragmatik tabiati bilan skriptonimning o‘ziga xos tarixiy ko‘rinishidir. Fransuz tadqiqotchisi F.Jacquesson “Le narrateur masqué:

les pseudépigraphes” (“Niqoblangan hikoyachi: psevdepigraflar”) nomli tadqiqotida psevdepigrafni muallifi soxta ism ostida yashiringan asar sifatida ta’riflaydi va bunday holatda muallif bilan asar o‘rtasidagi munosabat o‘zgartirilgan bo‘lishini, bu masala esa adabiy, axloqiy va semiotik jihatlarga ega ekanini qayd etadi [3]. Olimning ko‘rsatishicha, antik va o‘rta asrlar madaniyatida mualliflar o‘z g‘oyalarini jamiyatga singdirish hamda matnga yuqori legitimlik berish maqsadida o‘z ismlarini atayin olib tashlab, o‘rniga o‘sha davr ijtimoiy-diniy ierarxiyasida eng yuqori nufuzga ega bo‘lgan shaxslarning nomlarini niqob, ya’ni skriptonim sifatida qo‘llashgan [3].

Bunga ikki yirik misol keltiriladi. “Pyotr Injili” (L'Évangile de Pierre) – ikkinchi asrga oid matn bo‘lib, uning muallifi o‘z shaxsini butunlay yashirib, matn oxirida o‘zini Iso Masihning bosh shogirdi Simon Pyotr deb tanishtiradi. Bu yerda “Pyotr” ismi o‘quvchida ilohiy ishonch uyg‘otish va matnning ma’naviy-avtoritar funksiyasini yuksaltirish uchun tanlangan skriptonimdir. Psevdo-Dionisiy asarlari (Pseudo-Denys l'Aréopagite) esa V–VI asrlar chegarasida yashagan noma’lum yunon ilohiyotchisi tomonidan o‘z konsepsiyalariga qadimiylik va obro‘ kafolatini berish maqsadida Avliyo Pavlus zamonidagi tarixiy shaxs – Areopagitlik Dionisiy nomidan bitilgan [3]. Har ikki holatda ham ism individual muallifning biologik shaxsini ifodalashdan to‘xtaydi.

***Skriptonim va psevdonim***

Psevdonim (yun. pseudos – soxta, onyma – ism) – muallif o‘z haqiqiy ismi o‘rniga qo‘llaydigan to‘qima nom [4]. Psevdonimiyada muallif subyekt sifatida saqlanib qoladi, faqat uning nomi o‘zgaradi: o‘quvchi “Cho‘lpon”, “Hamza”, “Oybek” kabi taxalluslar ortida muayyan ijodkor turganini biladi va vaqt o‘tishi bilan taxallus shu shaxsning asosiy ismiga aylanadi. Skriptonimda esa subyekt o‘z individual mohiyatini matn manfaati uchun butunlay yashiradi va jamoat ongida allaqachon shakllangan “buyuk ramziy ism”ning niqobini kiyadi. Demak, psevdonim muallifning o‘zi uchun yaratilgan yangi nom bo‘lsa,

skriptonim boshqa, real yoki afsonaviy nufuzli shaxsga tegishli tayyor nomdir: psevdonim muallifni ifodalaydi, skriptonim esa muallif o‘rnini egallaydi.

***Skriptonim va kriptonim***

Kriptonim (yun. kryptos – yashirin, onyma – ism) – shaxsning haqiqiy ismini butunlay maxfiy tutish niyati bilan qo‘llaniladigan nominal belgi [4]. Unda muallif o‘zini hech qanday ism bilan tanishtirmaydi, faqat bosh harflar, raqamlar, shartli belgilar yoki bo‘sh o‘rin orqali ifodalanadi, ya’ni “kim yozdi” degan savolga javob berilmaydi. Skriptonim esa ismning yo‘qligi emas, balki ijobiy, to‘ldiruvchi mazmunga ega alternativ nomdir: kriptonim o‘quvchini “muallif noma’lum” degan bilim holatida qoldirsa, skriptonim uni “muallif – buyuk, nufuzli shaxs” degan ijobiy ishonch holatiga olib keladi. Boshqacha aytganda, kriptonim nominatsiyaning nol darajasi, skriptonim esa nominatsiyaning maksimal ramziy yuklamaga ega ko‘rinishidir.

Bu farqning tub sababi kriptonimning madaniy-tarixiy ildizlarida yotadi. Ispan tilshunosi X.Uriya Varelaning ko‘rsatishicha, qadimgi dunyoqarashda insonning haqiqiy ismi uning jismoniy va ruhiy mavjudligi bilan bir xil qadrlangan: dushman shaxsning haqiqiy ismini bilib olsa, u ustidan hokimiyatga ega bo‘ladi, deb ishonilgan [5]. Ism tabusining bu turi J.Frezer tomonidan ham keng etnografik material asosida yoritilgan [8]. Shu bois ko‘plab qadimgi xalqlarda, jumladan, misrliklarda insonga ikki ism berilgan: oshkor etilmaydigan haqiqiy ism va kundalik muomaladagi o‘rinbosar nom. Qadimgi Rim shahrining ham faqat oliy kohinlar bilgan maxfiy ismi bo‘lgan; dushman uni bilib olsa, evocatio marosimi orqali shaharni homiy xudosidan mahrum qilishi mumkin, deb qo‘rqilgan [5]. Antik manbalarga (Pliniy Katta, Servius) ko‘ra, xalq tribuni Kvint Valeriy Soran shu maxfiy ismni oshkor etgani uchun qatl etilgan [6;7]. Zamonaviy tarixshunoslik bu voqeani ko‘proq siyosiy omillar bilan bog‘lasa-da, rivoyat kriptonim oshkor bo‘lishi qanchalik jiddiy xavf sifatida idrok etilganini ko‘rsatadi. Demak, kriptonimda ism xavf manbayi sifatida yashiriladi, skriptonimda esa nufuz manbayi sifatida ongli ravishda namoyon qilinadi.

***Skriptonim va perifraz***

Perifraz (yun. periphrasis – tasviriy ifoda) – predmet yoki shaxs nomini uning belgisi, xususiyati yoki vazifasini tasvirlovchi birikma bilan almashtirish [9]. O‘zbek tilida “Sohibqiron” (Amir Temur), “Shoirlar sultoni” (Alisher Navoiy), “oq oltin” (paxta), “zangori ekran” (televizor) kabi birliklar perifrazning tipik namunalaridir. Perifraz va skriptonim o‘rtasida tashqi o‘xshashlik bor: har ikkisi ulug‘lovchi mazmundagi ifodani qo‘llaydi. Biroq perifrazda denotat o‘zgarmaydi – “Sohibqiron” deganda baribir Amir Temur nazarda tutiladi va o‘quvchi ikki nom orasidagi ayniyatni biladi. Skriptonimda esa referent almashadi va adresat bu almashuvdan bexabar qolishi ko‘zda tutiladi. Shu bois perifraz ifoda sathidagi uslubiy vosita, skriptonim esa diskurs sathidagi pragmatik-strategik vositadir.

***Skriptonim va evfemizm***

Evfemizm (yun. euphemismos – yumshoq so‘zlash) – qo‘pol, noxush yoki tabu hisoblangan so‘z o‘rniga qo‘llanadigan yumshoq, neytral ifoda [9; 10]. B.A.Larin ko‘rsatganidek, evfemistik almashtirishlar qadimda xavfli kuchlarni nomi bilan atashdan qo‘rqish asosida yuzaga kelgan va keyinchalik ijtimoiy-axloqiy me’yorlar ta’sirida rivojlangan [10]. O‘zbek xalq madaniyatida ayolning turmush o‘rtog‘ini ismi bilan atamasdan “dadasi”, “xo‘jayin”, “bolalarning otasi” deb murojaat qilishi antroponimik evfemizmning tipik ko‘rinishidir. Evfemizm “pasaytiruvchi” yo‘nalishga ega – u nomning kuchini susaytiradi; skriptonim esa “ko‘taruvchi” yo‘nalishga ega – u matnga qo‘shimcha obro‘ va ishonchlilik bag‘ishlaydi. Bundan tashqari, evfemizm jamoa qabul qilgan ochiq konvensiya, skriptonim esa muallifning individual, yashirin strategiyasidir.

Tahlil natijalari quyidagi jadvalda umumlashtirildi (1-jadval).

*1-jadval. Skriptonim va unga yaqin birliklarning qiyosiy tavsifi*

| **Birlik** | **Nominatsiya sababi** | **Muallif-subyekt** | **Pragmatik vazifasi** | **Adresatdagi effekt** |
|---|---|---|---|---|

| | | **munosabati** | | |
|---|---|---|---|---|
| **Psevdonim** | O‘zini yangi nom bilan taqdim etish | Subyekt saqlanadi, nomi o‘zgaradi | Individual ijodiy identifikatsiya | “Muallif – X taxallusli shaxs” |
| **Kriptonim** | Ismni xavf manbayi sifatida yashirish | Subyekt identifikatsiyadan chiqadi | Himoyalanish, maxfiylik | “Muallif noma’lum” |
| **Perifraz** | Belgini ta’kidlash, uslubiy bezak | Referent o‘zgarmaydi | Ekspressiv-uslubiy | “Bu – o‘sha shaxs, boshqacha atalgan” |
| **Evfemizm** | Tabu va noxush ta’sirdan qochish | Referent o‘zgarmaydi, nom yumshatiladi | Yumshatish, himoya | Noxush assotsiatsiyaning susayishi |
| **Skriptonim** | Matnga nufuz va legitimlik berish | Subyekt yashirinib, o‘zga nufuzli ism niqobini kiyadi | Diskursiv-avtoritar, strategik | “Muallif – buyuk, nufuzli shaxs” |

Jadvaldan ko‘rinadiki, skriptonim boshqa birliklardan bir vaqtning o‘zida bir necha belgisi bilan ajraladi: u referentni almashtiradi (perifraz va evfemizmdan farqli), o‘zga shaxsning tayyor nomini o‘zlashtiradi (psevdonimdan farqli) va ismni yashirishga emas, ijobiy namoyon qilishga yo‘naltiriladi (kriptonimdan farqli).

## Xulosa

O‘tkazilgan qiyosiy tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi. Birinchidan, skriptonim onomasiologik jihatdan muallif va matn haqidagi ijtimoiy-madaniy, konseptual va ma’naviy axborotni o‘zida jamlagan kondensatsiyalangan nominal belgidir. Ikkinchidan, psevdepigrafiya skriptonimning tarixan eng yaxshi hujjatlashtirilgan ko‘rinishi bo‘lib, “Pyotr Injili” va Psevdo-Dionisiy asarlari uning matnga diniy-avtoritar legitimlik berish funksiyasini yaqqol namoyon etadi. Uchinchidan, skriptonim va kriptonim ism tabusi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, motivatsiyasi jihatidan qarama-qarshidir: kriptonimda ism xavf manbayi sifatida yashiriladi, skriptonimda esa nufuz manbayi sifatida namoyon qilinadi. To‘rtinchidan, perifraz va evfemizmdan farqli ravishda skriptonim referentni almashtiradi va diskurs sathida faoliyat ko‘rsatadi.

Belgilangan to‘rt mezon skriptonimning terminologik mustaqilligini asoslash va uni onomastik birliklar tizimida aniq o‘rinlashtirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalaridan onomastika, matn lingvistikasi va manbashunoslik bo‘yicha mashg‘ulotlarda foydalanish mumkin. Kelgusida skriptonimning turkiy va fors tilidagi mumtoz manbalardagi ko‘rinishlarini o‘rganish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

## Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Benveniste É. Problèmes de linguistique générale. T. 2. – Paris: Gallimard, 1974. – 288 p.

2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.

3. Jacquesson F. Le narrateur masqué : les pseudépigraphes [Электронный ресурс]. – Vincennes, 2016. – 7 p. // Academia.edu. – URL: https://www.academia.edu/28577899/Le_narrateur_masqu%C3%A9_les_pseud%C3%A9pigraphes (дата обращения: 30.09.2026).

4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

5. Uría Varela J. Tabú y eufemismo en latín. – Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1997. – 605 p.

6. Plinius Secundus C. Naturalis historia. – Lib. III, 65.

7. Servius. Commentarii in Vergilii Aeneidos libros. – Lib. I, 277.

8. Frazer J.G. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. Part II: Taboo and the Perils of the Soul. – 3rd ed. – London: Macmillan, 1911. – 446 p.

9. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.

10. Ларин Б.А. Об эвфемизмах // Проблемы языкознания: сб. статей в честь акад. И.И. Мещанинова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1961. – С. 110–124.